

فرم اشتراک فصلنامه‌ی فرهنگی هنری «بوتا»

نام و نام خانوادگی: تحصیلات: آدرس دقیق و کامل:
..... کدپستی: صندوق پستی:
تلفن: پست الکترونیکی:
تاریخ شروع اشتراک:

حق اشتراک یکساله برای ۴ شماره مبلغ ۶۰۰۰۰۰ ریال می باشد. هزینه‌ی ارسال با پست سفارشی مطبوع به عهده‌ی نشریه بوده و چنانچه مشتری خواهان ارسال به صورت پست پیشتاز و یا طریق دیگری بود، حتماً به صورت تماس تلفنی با بخش آبوهان نشریه هماهنگی به عمل بیاورد. مبلغ آبوهان شامل شماره‌های ویژه که خارج از روال فصلی نشریه می‌شوند نخواهد بود و هزینه‌های مزبور مجزا به اطلاع مشتریان خواهد رسید.

مبلغ فوق را به شماره حساب ۰۲۱۶۹۰۱۲۳۳۰۰۸ بانک ملی شعبه‌ی شهید امینی اورمیه (کد ۵۱۳۷) به نام محمد صبحدل واریز و کپی فرم اشتراک را به نشانی: اورمیه- میدان شهدا (بالو دروازی)- ابتدای خیابان حافظ ۲- ابتدای مهرآباد- مجتمع تجاری آذربایجان- دفتر نشریه بوتا- کد پستی: ۵۷۳۱۷۹۱۸۷ ارسال نمایید.

جهت سهولت مشتریان می‌توانند مبلغ اشتراکی را به شماره کارت ۵۰۴۷۰۶۱۰۴۶۱۴۴۵۲۹ بانک شهر به نام محمد صبحدل واریز و تصویر کپی فرم اشتراک را از طریق ایمیل butanashr@gmail.com و یا تلگرام به شماره موبایل ۰۹۱۴۴۴۶۲۶۰۵ ارسال نمایند.

چنانچه توضیحات بیشتری را جهت امور آبوهان ضروری می‌دانید در این قسمت قید فرمایید.

Düşünme Biçimi Olarak Tanzimat Romanları

Mustafa Ever

Özet: Tanzimat romanı Osmanlı aydınının kendi ve imparatorluk hayatı hakkında düşünmek için kullandığı bir tür olmuştur. Bunun gelenekle derin ilgisi vardır. Çünkü gelenek, hayat hakkında düşünmeyi hikâyeler üzerinde somutlayarak icra etmeyi sever. Roman türü, Tanzimat aydını için Batılı ve teknik olarak yeni bir tür olabilir. Ancak asıl yenilik fikir kısmındadır. Yoksa hikâye, bir başka tarzda da olsa Doğu'da vardır. Osmanlı aydını, bu anlamda, hayat hakkında tefekkür ederken Batı dolayımından geçer. Buna göre, roman çağdaş uygarlığın bir gereği olarak benimsenirken, aynı zamanda bu uygarlığa ulaştıracak araçlardan biri olarak görülür. Bu nedenle ilk romancılarımız, romandan kıssadan hissenin almanın yanında bilgi ve öğreticilik de beklerler. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar romancılarımız; Batılılaşmanın doğurduğu problemlerin ailedeki, toplumdaki, siyasal hayattaki etkilerini; yenileşmenin ne için gerekli olduğunu, nasıl olması gerektiğini konu etmiştir. Bu demektir ki Tanzimat romanı, öncelikle Tanzimat dönemi aydınının Batılılaşmayla, yenileşmeyle, modernleşmeyle ilgili fikirlerinin ifade formudur. Namık Kemal, Ahmet Mithat, Recaizâde Mahmut Ekrem gibi yazarlar, romanlarını bu anlayışla ortaya koymuşlardır

Anahtar Sözcükler: Tanzimat romanı, modernleşme, fikir, yenilik, düşünme biçimi

TANZIMAT PERIOD NOVELS AS A WAY OF THINKING

The Reform Novel" was a genre employed" by the Ottoman intellectuals to reflect upon

their lives as well as that of the Empire. The genre is closely related to the tradition, as the tradition had a tendency to perform its reflections by means of concrete stories. Although The Novel was a new genre for the Ottoman intellectuals in terms of its Western origins and its technique, the real innovation lies in the idea part. In a sense, "the story" already existed in the East, albeit in a different form. Thus, the Ottoman intellectuals pass through the mediation of West while thinking about life. Accordingly, The Novel was considered one of the tools that would bring about modern civilization. For that reason, the Tanzimat novelists sought after a didactic quality in addition to the narrative and moral qualities. The novelists from the Reformation to the Republic periods wrote about the effects of Westernization on the family, the community and political life and also for what and how innovation should be. It means that the Tanzimat novel is adopted by the Ottoman intellectuals to express their ideas about modernization, Westernization and innovation. Writers such as Namık Kemal, Ahmet Mithat, and Recaizade Mahmut Ekrem, have put forward their work through this approach

Key words: Reform novel, modernization, ideas, innovation, thinking

Giriş

Tanzimat romanı, Osmanlı aydınının Osmanlı hayatı hakkında düşünme zemini ve düşünme biçimi olmuştur. Bunda da şaşacak bir şey yoktur: Çünkü gelenek, düşünmeyi hikâyeler üzerinden somutlayarak, örnekleyerek icra etmeyi sever. Bir edebiyat türü olarak roman, Tanzimat aydını için Batılı ve yeni bir tür

olabilir ama aslında Batılı ve yeni olan şey için bir ölçüde teknik, bir ölçüde de nitelik ama asıl fikir kısmıdır; yoksa hikâye üç aşağı beş yukarı aynı hikâyedir. Yoksa Doğu'da hikâyenin olmadığını söylemek .herhalde kimsenin aklından geçmez Osmanlı aydını, Osmanlı hayatı hakkında tefekkür ederken, bu anlamda, Batı dolayımından geçer. Çağdaş uygarlığın bir gereği olarak benimsenen roman aynı zamanda bu uygarlığa ulaştıracak araçlardan biridir de. Bu nedenle ilk romancılarımız romanlardan sadece kissadan hisse beklemezler; bilgi ve .s, ۱۹۸۳ ,öğreticilik de beklerler (Moran .)۱۷

Osmanlı aydınının kendi şartlarında hareket ederek yeni bir düşünme ve siyaset etme biçimini Batı'da aradığı noktasında yaygın bir kanaat vardır. Bu, Osmanlı için hiç kuşkusuz bir değişim işaretidir ve bir arzudur da: Modernleşme arzusu. Ancak ilginç olan nokta, bu değişimin ve arzunun kendisinin ve beliren sonuçlarının soruna dönüşmesidir. Nitekim, Tanzimat ya da Islahat adına yapılan düzenlemelerin daha , ۱۹۸۳ ,çok sonuçları tartışılmıştır (Moran Sonuçlar, nedenleri unutturmuş gibi .)۱۸ .s .görünmektedir

Tanzimat Fermanı'yla gelen Batı'ya kurumsal açılış, sosyal hayattaki değişmeyi de arkasında sürüklemiştir. Sarayda ve devlet ricalinin konaklarında başlayan yenilikler yakın çevreye sirayet etmiş, taklit ve moda yoluyla İstanbul halkına ,Tanpınar .)۲۰ .s, ۱۹۸۳ ,yayılmıştır (Moran Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde bu .)۱۹ yeniliklerin neler olduğunu ve hayatımıza nasıl nüfuz ettiğini incelikli bir biçimde anlatır. Bir özet vermek gerekirse: Beyoğlu'nda umuma açılmış Avrupaî müesseseler, terziler, manifaturacılar, mobilyacılar Müslüman halkın uğradığı yerler olur. Gazetelerde her gün Avrupa'dan yeni bir modanın geldiği ilan edilir. Abdülmecid'in alafranga heyecanı yeni tiyatro kumpanyalarının gelmesini sağlar, saray orkestrası kurulur, saraya tiyatro binası kurulur, saray kadınlarına alaturka

ve Batı müziği öğretilmeye başlanır, devlet adamları “ İstanbulun” giymeye başlar, büyük masraflara girilir, borçlanılır. Yüzeyde yenilikler belirli ölçülerde kabul edilir ancak dini geleneğe bağlı kurumlara .dokunulmakta tereddüt edilir Bu değişmeler II. Abdülhamit döneminde de kaçınılmaz biçimde artarak devam eder. Konak hayatı yerini apartman ,۲۰۱۲ ,hayatına bırakırken (Tanpınar aslında eski hayat yerini yeni bir)۲۱ .s hayata bırakmaktadır ve bu, basitçe bir değişim ve yenilik değildir; toplumsal hayatımızda derin yarılmalar meydana gelir ki bugün bile yaşadığımız birtakım problemlerin buralardan kaynaklandığını söyleyebiliriz: Eski-yeni, Doğu-Batı, modern-muhafazakâr, laik- dindar, alafranga-alaturka gibi ikilikler toplamı yaşamaya başlarız. Tanzimat romanının büyük ölçüde bu çatışan ikiliklerin çeşitli biçimlerde gerçekleştiği bir sahne, yani hayat sahnesi olduğu söylenebilir. Bu da normaldir, çünkü her edebiyat hem dönemin ikliminin ürünüdür hem de içine doğduğu iklimi yansıtır. Durumun, roman türü için -hayatın bir tür aynası olduğu düşünülürse- özellikle kaçınılmaz olduğu açıktır. Hatta şunu da söylemeliyiz: Bizatihi romanın kendi varoluşu, her ne kadar Batı'dan gelmiş olsa da, yaşamaya başladığımız çatışmalı hayatın kendisini edebiyatta yansıtma ihtiyacının tezahürü olarak görülmelidir. Osmanlı aydını hayatı hakkında başka neyle düşünebilecekti ki? Elinde bir araç mı vardı başka Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar romanımız; Batılılaşmanın doğurduğu problemlerin ailedeki, toplumdaki, siyasal hayattaki etkilerini; yenileşmenin ne için gerekli olduğunu ama daha çok nasıl olması ya da nasıl olmaması gerektiğini konu etmiştir. Bu demektir ki Tanzimat romanı, öncelikle Tanzimat dönemi aydınının Batılılaşmayla, yenileşmeyle, modernleşmeyle ilgili olumlu/ olumsuz fikirlerinin ifade formudur. Tanzimat ,edebiyatı “sosyal fayda” peşindedir (Narlı ve doğrusu roman da faydalı)۲۲ .s, ۲۰۰۹

bir araçtır- tiyatro gibi, gazete gibi. Bu üç yeni aracın işlevini yerine getirebilmesi için yeni bir dile ihtiyaç vardı. Şinasi'den başlayarak Tanzimat aydınlarının sade/halk Türkçesiyle yazma çabalarının- az ya da çok- altında bu vardır. Gazete, tiyatro ve roman da mahiyet itibariyle zaten 'halk lisanını' zorunlu kılan şeylerdir. Amaç, "(...) özellikle 'halka halk diliyle hitap ederek' yeni edebiyatı ve yeni fikirleri, çok büyük siyasi ve sosyal buhran içinde bulunan bu ulusa geniş ölçüde tanıtmak (...) Milliyet duygusu, vatan sevgisi, hürriyet aşkı, meşrutiyet rejimi gibi o devir dünyasının bir atmosfer gibi saran fikir, heyecan ve ihtiyaçları Türk ulusuna da yeni bir "... (Yılmaz Tanpınar, 'Hayat yaratmaktır')

Gazete, tiyatro ve roman sadece faydalı bir araç değil, yeni fikirleri halka anlatıp kabul ettirmenin en kestirme yoludur da. Nitekim gazete ve tiyatro ilgiyle karşılanmıştır. Ahmet Mithat'ın "roman demekten ziyade bir hikmet kitabı" olarak nitelediği Telemak çevirisinden sonra gazete sütunlarını romanlar işgal etmeye başlamıştır. Birçok Tanzimat yazarı roman türünü denemiş, Ahmet Mithat ise gerçekten 'romancı' olmuştur. "O, romanı bir mektep, bir halk mektebi olarak gördü ve bu mektebi devamlı s. 1900, kılabilmek (...) için (Yılmaz Tanpınar, 'Hayat yaratmaktır') durmadan çalıştı. Her nereden ne "(1900) öğrendiyse günü gününe roman sayfalarına aktardı. "Astronomiden jeolojiye kadar her türlü bilgi onun romanlarında yer alıyordu. Halk bu romanları okuyarak hoşça vakit geçirirken, yeni yeni şeyler de öğreniyordu "(Yılmaz Tanpınar, 'Hayat yaratmaktır')

Tercümeleri bir yana bırakırsak ilk Türk romanları şunlardır: Şemseddin Sami, Ahmet ;(1872) Taaşuk-ı Talat ve Fitnat Mithat Efendi, Felatun Beyle Rakım Namık ;(1891) Müşahadat ,(1870) Efendi ;13-1880, Cezmi ,(1878) Kemal, İntibah ;(1888) Samipaşazade Sezai, Sergüzeşt Recaizade Mahmut Ekrem, Araba Sevdası ,(1896)

Tanzimat romanları nitelik açısından nasıl romanlardır? Tanpınar'a göre Türk romanı

eksik ve sakat doğmuştur. İki nedenle .Y Burjuvazinin ortaya çıkmaması .) Romanın bizde eski hikâye şekillerinin tabii bir zorlamasıyla değil, geleneğin olduğu yerde bırakılıp yerine yenisinin .(1) s. 1900, konulmak istenmesi (Yılmaz Tanpınar, bu nedenlerle romanın bizde hep yabancı kaldığını, bir yama hüviyetinden öte gidemediğini, bize has olmadığını söyler. Aslında bu bakış da Robert P. Finn'in ' bakışıyla örtüşmektedir ve biraz da acımasızdır. Şunu hemen sorabiliriz: Geleneği bir kenara bırakıp yenisini aldılarsa bu romanlarda yoğun olarak görülen geleneksel unsurlara ne diyeceğiz? Ayrıca geleneği bir hamlede bırakmak mümkün müdür? Nitekim, Tanpınar'ın kendisinin şiir için söylediklerine bakalım: "...her büyük sanat geleneği gibi eski şiirimiz de ne kadar dolayısıyla konuşursa konuşsun, evvela içinde doğduğu ve bağlı , 1912) bulunduğu içtimai sistemi veriyordu Roman için de aynı şeylerin geçerli "(1) s. 1912) olacağı açıktır: Roman ne kadar dışarıdan gelmiş olursa olsun içinde doğduğu kültüre göre şekil alacaktır, almıştır. Tanpınar, hiç kuşkusuz, bunu en iyi bilen insandır. Ancak dönemin hâkim ilerlemeci inancı böyle düşünmeyi gerektirmektedir. Nitekim Tanpınar, "Müslüman edebiyatlarının ... ortaçağhikâyesinden romana geçemeyişi diyor bu anlayışla ve devam "(1909) ediyor. Oysa asıl soru şudur: Romana geçmek şart mıdır? Geçmemek neden ve ?neye göre eksiklik olsun

Robert P. Finn, "İslam anlatı geleneği 1 o yıllarda, Batı'da iyiden iyiye bilinmektedir, Binbir Gece gibi yapıtlar, bu geleneğin ününü yaygınlaştırmıştır (...) O yüzden de ilk Türk romanlarında, Yakındoğu anlatı geleneğinin öğelerine rastlamamıza şaşmamak gerekir diyor. Asıl rastlamazsak "(1909) s. 1909) şaşmamız gerekmez mi? Robert P. Finn'in bakışının ne kadar Batı merkezli olduğu çok açıktır. Esasen bizim aydınımız da İstanbul'da oturur ama kendisine Paris'ten bakar, bakmıştır .uzun süre

Durali Yılmaz da Tanpınar'a katılmamakta, "Tanzimat romancıları, hevesli oldukları için değil; belli bir gaye ve inandıkları (۲۰۰۲) bir dava için roman yazıyorlardı demektir. İlk romanlarımız, "(۱۶.s, hele Batı'dan bakıp onların romanlarıyla kıyaslanınca, kuşkusuz eksiktir, kusurludur ama belki de tam da bu nedenlerle bizimidir; bizim Battalname'lerimizden, H a m z a n a m e ' l e r i m i z d e n , Mesnevi'lerimizden Dede Korkut'umuzdan neşet etmişlerdir. Belki de Batı'dan aldığımız roman türünü bizim kılmanın yoludur onu eksik ve kusurlu kılmak! Batı'ya karşı bilinçdışı bir dirençtir, belki de! Gerçi Namık Kemal, "Biz daima Avrupa lisanlarının edebiyatça gerek intihap ettikleri kavaid-i külliyeye gerek ihtiyar eyledikleri tarz-ı taklide ,tabi olmak mecburiyetindeyiz (Yılmaz diyor ama bu taklitçiliğin – "(۱۶ :۲۰۰۲ ki Namık Kemal bizce 'taklit' kelimesini yanlış kullanıyor, yani meramını anlatacak kelimeyi bulamıyor- mutlaka milli ahlak ve irfanı göz önünde bulundurması gerektiğini de belirtiyor. Nihayet Ahmet Mithat, "Her milletin romanı kendi istidad-ı millisine .s ,۲۰۰۲ ,göredir" anlayışındadır (Yılmaz ,۱۲۸)

Namık Kemal ve Tanzimat yazarları, eski edebiyata eğitici ve öğretici olmadığı için, hayatı yansıtmadığı için karşıdılar. Namık Kemal, edebiyatı ulusun ortak sesi ve 'müşahhas' hayatı olarak görür; Mizancı Murat, bir ulusun hâl tercümesi ve manevi hayatı olarak görür; Beşir Fuat, bilimi ön plana çıkarır; Fazlı Necip ahlakı terbiye eden bir şey olarak görür. Mehmet Kaplan'ın dediği gibi, "Hülasa: Tanzimat edebiyatının ilk devresi sosyal ve politik fikirler üzerine .s ,۱۹۸۱ ,kurulan bir edebiyattır (Kaplan Recaizâde Mahmut Ekrem ise daha "(۴ sonraları kanımızca edebiyata en uygun olan görüşü ileri sürecektir. Edebiyat içinde bilimsel konular anlatılabilir fakat bilimsel bir konuyu ispat için edebi eser .(۲۱-۲۰ .s ,۱۹۸۱ ,yazılmaz (Kaplan Bizim ilk romanlarımız, bilimsel bir

konuyu ispat için değilse bile, sosyal problemleri ortaya koymak için roman yazmışlardır. Örneğin Ahmet Mithat'a göre romancı, "Hikmet-i ahlakiye ve medeniye vesaireye dair" kafasında bir fikir oluşturup bu fikirlerini yaymak üzere bir olay hayal Yani romanı .(۱۶ .s ,۲۰۰۲ ,eder (Yılmaz bir eğitim ve öğretim aracı olarak görür. İbrahim Şahin'in ifadesiyle yazma fiilini bir iç hesaplaşma olarak görmez, bakışı -۲۴ .s ,۲۰۱۲ ,daima dışarıya açıktır (Şahin Anlattığı sahnenin mesajından emin .(۲۰ olmaz ve bu mesajı nasihat düzeyinde de dillendirir . Onun romanındaki bu tür müdahaleler roman sanatı için kuşkusuz kusurdur, hele Batı'dan bakınca! Aslında bu tavır, Şahin'in de belirttiği gibi Tanzimat'ın genel özelliğidir; "Edebi metinde ne zaman düşünce ortaya çıksa, orada metin bir mesaja açılır ve sosyoloji devreye girer. O yüzden Tanzimat devri edebiyatımız, fikir ,tarihiyle gereğinden fazla iç içedir (Şahin Hatta denebilir ki bizim "(۲۰-۲۴ .s ,۲۰۱۲ romanımız, fikirlerin üzerine giydirilmiş birer elbise gibidir. O yüzden zaman zaman eğreti durur. Örneğin Felatun Bey'le Rakım Efendi baştan sona Ahmet Mithat'ın fikirlerinin cisimleşmesi olarak görülebilir. Nitekim Murat Belge, romanı incelerken, "Estetik açıdan nasıl işlediği şu aşamada çok önemli değil. Rakım Efendi'nin ya da Ahmet Mithat'ın yazdığı herhangi bir romanın üstün bir estetik değer taşıdığını ,iddia eden kimse zaten yoktur (Belge diyecektir. Romanda Rakım "(۱۳۲ .s ,۲۰۰۹ Efendi onaylanır, Felatun Bey kınanır. Önce Rakım Efendi'nin nasıl anlatıldığına bakalım: "Lâkin Rakım Efendi'nin aldığı terbiye ve gördüğü tahsil öyle her hal ve vakti yolunda adam evlâdına müyesser olamaz. Kendi hâhişi ve dadısının sevk ve teşviki sâyesinde Arabî'den sarf ve nahiv filandan maada Risale-i Erba'yı şerhleriyle beraber lâyıkıyla gördü. Hele mantık cihetini tasdikat-ı hitamina kadar pek kuvvetli tahsil eyledi, İlm-i hadis ve tefsirde oldukça behre kazandı. Fıkıhı dahi gözden geçirdi. Farişî'den Gülistan

ve Baharistan ve Bostan ve Pend-i Attar ve Hafız ve Sâib'i tekmil etmekten kat'-ı nazar en müntehib parçalarını ezber dahi eyledi. Fransızca'ya gelince: Bir kere lisanda rüsh peyda eyledi. Badehu Galata'daki dostundan hikmet-i tabiiye, kimya, teşrih-i menafü'l-azayı oldukça tahsil edip Beyoğlu'ndaki Ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya, tarih, hukuk ve muâhedât-ı düveliyeye dair lüzum derecesinin fevkinde dahi mâlumat topladı. Hele okuduğu Fransız romanlarının ve tiyatro nâmelerinin ve eş'ar ve edebiyatının adata nihayeti yok gibiydi.." Felatun Bey ise şöyle anlatılır: " Ayda lâakal yirmi bin kuruş iradı olan bir babanın bir tek oğlu olup kendisi ise muhakemat-ı feylesofanesini gerçekten Eflâtlardan daha dakik bulmakla âlemde yirmi bin kuruş iradı olan adamın başka hiçbir şeye ihtiyacı kalmayacağını hükmetmiş ve fazl u kemalini ise kendisini beğenmiş olduğundan Cuma günü mutlaka bir seyir mahalline gidip cumartesi ise dünkü yorgunluğunu çıkarır ve Pazar günü seyir mahalleri dahi alafranga olduğundan gitmemelik edemez. Pazarın yorgunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Salı günü kaleme gitmeye hazırlanıyor ise de havayı muvafık görünce Beyoğlu'nun bazı ziyaret mahallerini, baba dostlarını, ahababı ve saireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olur ise saat altıdan dokuza kadar olan vakti, ancak o haftanın vukuatını hikâyeye bulabilip akşam için mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunlar dahi kendisi gibi genç olacaklarından ve bahusus Felatun Beyefendi Beyoğlu'nda oturmak münasebetiyle ahababını alafranga bir yolda eğlendirmek lazım geleceğinden Perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahlandığı cihetle Perşembe günü akşama kadar uyunur. Nihayet yine Cuma gelir ve bir haftalık meşguliyet nasılsa diğer haftaların meşguliyetleri dahi yine nev-umma Ahmet "(۱۵-۱۴ .s ,۲۰۰۷) onu andırır Mithat, Rakım Efendiye beğendiğini

açıkça söyler: "Hele biz Rakım'ı tasvib Roman akamaz, "(۹۳.s ,۲۰۰۷) ?ederiz çünkü roman kahramanları olay içinde yaşayamaz, Ahmet Mithat onları yaşatmaz, anlatır sadece, özetler bir yerde. Özetse, Milan Kundera'nın dediği gibi, romanı zedeleyen bir şeydir. Ama Ahmet Mithat için bunun önemi yoktur, aslında sonraki Tanzimat romancılarımız için de durum farklı değildir. Çünkü yazarlarımız romanı 'içerik' üzerinden algılamışlardır daha çok. Üstelik onların acil görevleri vardır: Modernleşmekten kaçınmayız ve modernleşmeliyiz de ama modernleşirken yerli kalmalıyız. Felatun yerli kalmayı beceremediği için eleştirilir, karikatürize edilir

Hemen hemen aynı şey Araba Sevdası kahramanı Bihruz Bey için de geçerlidir. Rezaizâde Mahmut Ekrem romanı "ahval-i beşeriyenin bir ibretnüması" olarak görür: (۴۰ .s, ۱۹۹۳, (Bakırcıoğlu "Konusu gerçek hayattan veya gerçeklere mümkün merteye uygun olarak hayalden alınarak yazılan hikâyeye ve romanlar, insanlarla ilgili olayları ve durumları sadakatle aksettiren birer ibret aynasıdır." O da Ahmet Mithat gibi kahramanı dalgaya geçer: " Ertesi sabah Bihruz Bey kaleme gittiği günler giydiği siyah redingotu, siyah jilesi, siyah boyunbağı ile selâmlığa çıktı. Dejön'e'yi erken edeceğine, arabanın da hemen hazır bulunmasını ihtar ve tembih ettikten sonra klas odasına girdi. Biraz gramer'e baktı. Biraz İstuar Naturel okudu. Beş on satır da Volter'in (Siekl dö Lüi Katorz)undan kopye etti. Bu sabah Bihruz Bey pek saj idi. Fransızca olarak kendi kendine: ' Birkaç haftadır vazifelerimi ihmal ettim, bari biraz çalışayım!' diyordu Roman terbiye eksikliği, ". "(۱۱۰.(s alafrangalık, züppelik, mirasyedilik gibi dönemi için önemli sosyal meseleleri ele almak amacıyla yazılmıştır. Burada kuşkusuz Bihruz şahsında onun temsil ettiği zihniyetle dalga geçilmekte, karikatürize edilmektedir. Yazarın üslubu o yüzden yer yer alaysıdır. Perives'in ilk görüldüğü

an şöyle anlatılacaktır: “Sarışın hanımın yaşından bahsetmedik, çünkü bilmiyoruz. Dişlerini vassetmedik, çünkü görmedik. Fakat tahminimizce nazenin olsa olsa yirmi yaşını henüz bitirmiş olmalı. Dişleri de “. (۲۹). elbette iki dizi incidir (s Samipaşazâde’nin Sergüzeşt romanı da bir fikir etrafında örülmüştür: İnsanlar eşittir ,ve esirlik, o nedenle vahşettir (Bakırcıoğlu Romanın bir yerinde yazar .(۳۳ .s ,۱۹۹۳ şöyle der: “ Zavallı çocuklar! Sizin o mini mini elleriniz, eski Asya vahşet-i kadiminin(eski Asya vahşetinin) istimal ettiği (kullandığı) ve birkaç asırdan beri bütün insanîyetin zir-i bar-ı tahakkümünde (tahakküm yükü altında) inlediği esaret zincirlerini kırmak için değil, belki kendiniz gibi küçücük kuşları ve güzel “. (۳۴). çiçekleri okşamak içindir (s Sergüzeşt ilk realist romanımızdır. Romanda geleneklerin sosyal hayattaki yeri, sosyal sınıflar arasındaki dengesizlik, terbiye, görmeden evlenme, çok kadınla evlenme gibi konular da başarılı sayılabilecek şekilde işlenmiştir. Örneğin, Celâl’in annesi gençlerin teehhül ve izdivaçlarını velilerine havale etmelidir, fikrini savunurken Celâl, istedikleriyle .evlenmeleri gerektiği fikrini savunur (s Yazar arada bir çocuk, insan, aşk, (۱) tabiat, aile, terbiye gibi konularda kişisel düşüncelerini belirtmekten çekinmez; kimi zaman da roman kişilerini aracılığıyla yansıtır. Örneğin Fransız mürebbiyeyi şöyle anlatır: “...ihtiyar Fransız hanımı on seneden beri İstanbul’da bulunduğu hâlde Türkçe olarak ‘bakalı’, ‘kısmet’, ‘yavaş yavaş’ gibi bir iki kelimededen, cümleden başka bir şey bilmez ve fakat misyonerlerin Protestanlığı neşretmek (yaymak) için ibraz ettikleri (gösterdikleri) derecede bir taassupl, kendi milletinin lisanını herkese talim etmek (öğretmek) isterdi. ‘Volter’in, Hugo’nun, Jan Jak Ruso’nun lisanını âlem-i insanîyet (insanlı âlemi) öğrenmeye “. (۵۴). mecburdur’...der idi (s

Namık Kemal, Celâleddin Harzemşah önsözünde romanı “olması mümkün olan bir olayı ahlâk, gelenek, duygu ve fikir unsurları da göz önünde bulundurarak .s ,۱۹۹۳ ,tasvir etmek (Bakırcıoğlu diye tarif eder. Bu anlayışla da “(۲۲ kahramanı İntibah romanının kahramanı Mehpeyker’i çeşitli yerlerde “ habise, facire, fahişe, hınzire, melune ve iblis” olarak niteler, ahlak adına Ali Bey’den yana tavrını koyar. Romanın sonu da zaten tezini ortaya koyacak niteliktedir: “Meşhurdur ki, son pişmanlık fayda Namık Kemal de kimi “. (۱۴۶). vermez (s zaman olay akışını keserek araya girer, “İnsan bir garip hayvandır ki, her şeye alışır, her alışmadığı şeyden korkar. ” gibi cümleler kurar; kimi zaman anlatımının içine fikrini karıştırır, “Beyin annesi, kültürlü milletlerin .kadınları gibi bilgili değil ise de...(s Yüzlerce aferin sevginin üstün ” ;(۱۷ gibi ifadeler “(۱۳۲).kuvvetine ki...(s kullanır. Ayrıca her bölümün başında o bölümün bağlamına uyan beyitler beyit vardır. ۲۳ koymuştur ki toplam romanının ۱۲ Namık Kemal, Cezmi girişinde ise sayfalarca tarihi bilgi vererek okuyucuya bir zemin hazırlar. Örneğin, “Onuncu asrın meziyyeti böyle ikmâlâta münhasır değildir: Yine o asır içinde ki Süleyman-ı Kanuni Osmanlı bayrağını şafaklar içinde doğmuş bir hilâl gibi Viyana’da, Tebriz’de, İspanya’da Hindistan’da dolaştırarak

dünyanın şarkına garbına şaşaa-i nisâr der ve “Yine “(ξ .hayrete eylemişti (s o asrın içinde idi ki...” giriş ibaresiyle başlayan on üç ayrı paragraf yazar ve .(ξ-٦ .tarihi bilgiler verir (s

Sonuç

Sonuç olarak, ilk romancılarımız roman türünü, fikirlerini ifade edebilecekleri bir tür olarak görmüşler ancak teknik açıdan fikirlerini olaylarla yaşatma yönünden, yani edebiyat açısından .belirli bir estetik düzeyi aşamamışlardır

:Kaynakça

.(١٩٩٣) .Bakırcıoğlu, N. Z Başlangıcından Günümüze Türk .Romanı. İstanbul: Ötüken
Sanat ve Edebiyat .(٢٠٠٩) .Belge, M .Yazıları. İstanbul: İletişim
Felâton Beyle .(٢٠٠٧) .Efendi, A. M Râkım Efendi (Haz. Yağmur Toprak). İstanbul: Şûle
Ekrem, R. M. (?). Araba Sevdası (Haz. Seyit Kemal Karaalioğlu). İstanbul: İnkılap
Türk Romanı (İlk .(١٩٨٤) .Finn, R. P .Ankara: Bilgi , (١٩٠٠-١٨٧٢ Dönem Tevfik Fikret (Devir- .(١٩٧١) .Kaplan, M .Şahsiyet-Eser). İstanbul: Dergâh
Cezmi (Haz. Dr. .(٢٠٠٣) .Kemal, N b. Ankara: Akçağ.٢ , (Yakup Çelik İntibah (Haz. .(١٩٨٦) Kemal, Namık b. Ankara: .٣ , (Prof. Dr. Mehmet Kaplan .Kültür ve Turizm Bakanlığı
Türk Romanına .(١٩٨٣) .Moran, B

.Eleştirel Bir Bakış. İstanbul: İletişim
,Roman Ne Anlatır .(٢٠٠٩) .Narlı, M .b. Ankara: Akçağ.٢
On Dokuzuncu .(٢٠١٢) .Tanpınar, A. H Asır Türk Edebiyatı Tarihi. Abdullah .b. İstanbul: Dergah.١٩ .(Uçman (Haz Aralık). “Ahmet Mithat ,٢٠١٢) .Şahin, İ Efendi’de Dil ve Tahayyül”. İstanbul: .Türk Edebiyatı Dergisi
Sergüzeşt (Haz. .(٢٠٠٤) .Sezai, S. P .Müberra Bağcı), İstanbul: Özgür Roman Kavramı .(٢٠٠٢) .Yılmaz, D ve Türk Romanının Doğuşu, İstanbul: .Ozan

TÜRKİYYƏ VƏ AZƏRBAYCAN TÜRKÇƏLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏDRİSİ MÜASİR DƏRSİN BAŞLICA TƏLƏBLƏRİNDƏNDİR

Elbəyi Sadıqoğlu Maqsudov

Ana dili dərslərində öyrəncilərə az-çox tanış olan dillərlə müqayisələr, qarşılaşdırmalar aparmaq ana dilini mükəmməl, hərtərəfli, incəliklərinə qədər öyrətməyin ən gərəkli yollarından biridir. Bu əlaqələndirmə qohum və ya qohum olmayan dillər arasında aparıla bilər. Azərbaycan Türkcəsinin qohum olmayan Fars, Rus, İngilis, Fransız dilləri və ya qohum olan Türkiyə Türkcəsi, Özbək Türkcəsi, Qazax Türkcəsi və Uyğur Türkcəsi ilə müxtəlif baxımdan əlaqə imkanları vardır.

Diqqətinizə çatdırım ki, Bakıda yaşayan Prof. doktor Təhminə xanım Rüstəmovə “Farsca və Azərbaycan Türkcəsinin müqayisəli qrammatikası” əsərini həm Farsca, həm də Azərbaycan Türkcəsində nəşr etdirmişdir. Bu məqalənin müəllifi “Azərbaycan Türkcəsi və Rus dilinin əlaqəli tədrisi” adlı monoqrafiya yazmışdır.

Həmin kitablardan istifadə etməklə qohum olmayan dillərin müqayisə edilməsi imkanlarını öyrənmək, dil dərslərində tətbiq etmək olar.

Bu yazıda mən yalnız qohum dillərdən olan Azərbaycan Türkcəsi və Türkiyə Türkcəsi dillərinin müqayisə aparılmasının bəzi məqamlarına toxunacağam.

Oğuz qrupu Türk dillərinə daxil olan, digər Türk dilləri ilə müqayisədə bir-birinə daha çox yaxın olan Türkiyə və Azərbaycan Türkcəsinin bu gün tədris prosesində müqayisəli şəkildə öyrədilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu qohum dillərin hər ikisi eyni qrupa daxil olsalar da, onlar uzun illər tamam müxtəlif dillər əhatəsində inkişaf etmiş, müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışlar.

Qohum və qohum olmayan dillərin müqayisəli tədqiqi sahəsində müxtəlif vaxtlarda xeyli işlər görülmüşdür. Aparılan elmi-tədqiqat işlər əsasən nəzəri məsələlərin öyrənilməsinə, Azərbaycan Türkcəsi ilə hər hansı bir xarici dilin və ya qohum dilin qarşılıqlı tipologiya müqayisəsinə xidmət etmişdir. Onu da qeyd edək ki, müqayisəli-tipologiya tədqiqatlar nə qədər çox olsa da, Azərbaycan və

Türkiyə Türkcəsinin tədrisi, müqayisəli öyrədilməsi metodikası ilə bağlı heç bir elmi araşdırma aparılmamışdır.

Uzun illər imperiyanın əsarətində qalmış Türk dillərinin bir-birinə daha çox yaxınlaşdığı, ortaq dil, ortaq əlifba ideyalarının meydana çıxdığı bir zamanda qohum dillərin müqayisəli tədrisi məsələlərinə daha çox ehtiyac və zərurət duyulur.

Qohum dillərin tədrisində müqayisələrdən istifadə həm elmi-metodiki, həm də praktik baxımdan olduqca faydalı və əhəmiyyətlidir. Eyni dil qrupuna daxil olan dillərin qarşılıqlı-müqayisəli tədrisi həm ana dilinin dərinədən öyrənilməsinə, həm tələbələrin dil təfəkkürünün inkişaf etdirilməsinə, həm də dildə bəzi mübahisəli məsələlərin aydınlaşdırılmasına ciddi təsir göstərir. Qədim Türk mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, tarixinin dərinədən öyrənilməsi marağının gücləndiyi bir zamanda Azərbaycan və Türkiyə Türkcəsinin də müqayisəli aspektdə tədris olunmasının əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Doğrudan da, milli-mədəni özünüifadə ehtiyacının ödənilməsi üçün tarixi köklərimizə, daxil olduğumuz nəhəng dil ailəsinə söykənməyimiz olduqca əhəmiyyətli bir məsələdir. Prof. N.M.Kazımov təhsil ocaqlarında öyrəncilərin təfəkkürünün inkişaf etdirilməməsinin əsas səbəbini açıqlayaraq yazır ki, "nə ümumtəhsil məktəblərində, nə də ali məktəblərdə şagird və tələbələrin təfəkkürünü, o cümlədən də müqayisə aparmaq qabiliyyətini inkişaf etdirmək üzrə xüsusi iş aparılmır. Müəllimlərimizin böyük əksəriyyəti çalışır ki, tədris etdiyi fənn üzrə öz şagirdlərinə və tələbələrinə fənn proqramında nəzərdə tutulmuş konkret bilik və bacarıq versin; həmin bilik və bacarıqlar vasitəsilə onların inkişafına, o cümlədən məntiqi mühakimə yürütmək, müqayisələr aparmaq bacarığının inkişafına nail olmaq isə əksər halda kölgədə qalır".

Ali təhsil müəssisələrinin filologiya fakültələrində oxuyan tələbələrimizə Azərbaycan Türkcəsini Türkiyə Türkcəsi ilə əlaqəli, müqayisəli öyrədilməsi zərurəti tədris prosesində daha tez-tez meydana çıxır. Qohum dillərin müqayisəli öyrədilməsi ana dilinin inkişaf qanunauyğunluqlarının öyrənilməsinə, dilə daxil olan alınma sözlərin müəyyənləşdirilməsinə geniş imkanlar yaradır.

Azərbaycan və Türkiyə Türkcəsinin müqayisəli tədrisi həm də ana dilimizin keçdiyi inkişaf yolu, onun tarixi keçmişi və bugünkü vəziyyəti haqqında tələbələrdə real, hərtərəfli təsəvvürlər yaradır. Heç vaxt yaddan çıxarmaq olmaz ki, qohum dillərdən təcrid olunmuş şəkildə öyrədilən dil öz tarixi keçmişindən məhrum olunduğu kimi, uzaq gələcəyə də gedib çıxa bilməz.

Ana dilinin tədrisi metodikası sahəsində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Türkcəsinin Türkiyə Türkcəsi ilə müqayisəli tədrisinin linqvistik təfəkkürə təsiri əhatəli və sistemli halda tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Qohum dillərin ayrı-ayrı bölmələrinin linqvistik təfəkkürün inkişafına təsiri məsələsi ilk dəfə olaraq araşdırmaya cəlb olunur. Türk dilləri ailəsində birləşən hər iki Türkcənin müqayisəli şəkildə araşdırılması eyni sistemli dillərin qarşılıqlı əlaqələrini, onların fərqli xüsusiyyətlərini, birinin mövcud imkanları ilə digərini öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi, işin yeniliklərindən sayıla bilər.

Ayrı-ayrı məfhumlar kimi dillə bağlı qrammatik məfhumlar da müxtəlif

təfəkkür proseslərinin fəaliyyəti ilə bağlı olaraq formalaşır.

Dil təlimində tələbələrin təfəkkür fəaliyyətlərinin düzgün formalaşdırılması üçün müqayisəli təlim üsulundan istifadə edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Qohum dil hadisələrinin müqayisəli şəkildə aydınlaşdırılması dillərin tədrisi metodikasının linqvistik bazasını təşkil edir. Mənşəcə qohum olan dillər özünəxas qanunlarla inkişaf edir. Onların müqayisə edilməsi ana dilinin müxtəlif ifadə vasitələrinin aşkarlanmasına, bu günə qədər ana dilində diqqəti cəlb etməyən müxtəlif dil incəliklərinin görünməsi və dərk edilməsinə imkan yaradır.

Müqayisənin əsas funksiyası əşya və hadisələr arasında oxşar cəhətləri müəyyənləşdirmək, fərqli cəhətləri ayırmaqdan ibarətdir.

Ali məktəblərdə, xüsusən filologiya fakültələrində Azərbaycan Türkcəsinin Türkiyə Türkcəsi ilə müqayisəyə ehtiyacı çox, əlaqə imkanları isə olduqca geniş və əhatəlidir.

Azərbaycan Türkcəsinin Türkiyə Türkcəsi ilə müqayisəli öyrədilməsi ana dilimizin mükəmməl öyrənilməsinə təmin edir, onun mənimsənilməsi keyfiyyətini xeyli yüksəldir.

Müqayisə zamanı tələbələrin əqli fəallığı və müstəqilliyi artır, hərtərəfli və daha keyfiyyətli bilik qazanılır, onlar müstəqil şəkildə qrammatik hadisələri müqayisə etmə bacarığına yiyələnirlər. Müqayisə zamanı qazanılan biliklər də uzun müddət yadda qalan və möhkəm olur.

N.Məmmədov, A.Axundov, B.Əhmədov, S.Jəfərov, Ə.Fərəjov, Ə.Əfəndizadə, Ə.Dəmirçizadə, A.Qurbanov, Q.Kazımov, R.Frumkina, B.Budaqov, N.Kazımov, M.Həməzəyev, Ə.Ağayev, F.Şemyakin və bir çox başqa pedaqoqlar, dilçi metodistlər də dillə təfəkkürün daim əlaqədə olması haqda dəyərli fikirlər söyləmişlər. Heç şübhəsiz ki, semantika, morfologiya, sintaksis-dilin bütün bölmələri- dillə təfəkkürün vəhdətindən yaranmışdır.

Dillərin müqayisə edilməsi yalnız sözlərlə deyil, müxtəlif qrammatik vasitələr, dil bölmələri və s. hallarda da əhəmiyyətlidir. Müqayisə etmədən öyrənilən dil haqqında təfəkkürün dərinləşdirilməsi və zənginləşdirilməsi çox çətindir.

Tədris prosesində müqayisəsinə ehtiyac duyulan dil materialları əsasən üç xarakterlidir:

1. Türkiyə Türkcəsi ilə əlaqələndirilməsi bilavasitə tələb olunan dil materialları;

2. Azərbaycan Türkcəsinin spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün imkan yaradan dil materialları;

3. Türkiyə Türkcəsində işlənən spesifik qrammatik xüsusiyyətlərin Azərbaycan Türkcəsindəki fərqli və ya fərqli olmayan əlamətlərini öyrətmək üçün istifadə olunan dil materialları.

Hər bir xalqın mədəni səviyyəsini və inkişafını göstərən amillərdən biri də onun əlifbasıdır. Əgər Türk xalqlarının ortaq əlifbaları yaradıla bilərsə, onda bütün Türk dünyası bir-birini daha yaxşı başa düşər, Türk dili dünyanın ən nəhəng, qüdrətli, zəngin dillərindən birincisi olar.

Azərbaycan Türkcəsi dərslərində Türk dillərinə xas olan fonetik hadisələri

tələbələrə öyrətmək üçün lazımi işin aparılması və qohum dillə əlaqəli tədrisi imkanları genişdir. Bu dil hadisələrinin bir qismi yalnız sözün orfoepiyası ilə bağlıdır. Digər qismi isə orfoqrafiyada öz əksini tapır. Ona görə də Türk dillərində sözləri düzgün yazmaq, oxumaq və tələffüz etmək üçün bəzi spesifik məqamları öyrətmək lazımdır. Məsələn, səsartımı hadisəsindən söz düşərkən qeyd edilir ki:

a) Azərbaycan Türkcəsinə Avropa dillərindən gəlmiş bir qrup söz var ki, həmin sözlər, əsasən, əslində olduğu kimi də işlənirlər. Sonu qoşa samitlə bitən bir qism alınma söz qrupu isə Türkiyə Türkcəsində bəzən bir sait səs qəbul edərək öz formasını dəyişir;

teatr – tiyatro	assistent – asistan
parlament-parlamento	bank-banka
metr – metre	sement – çimento və s.

b) Ərəb və Fars dillərindən Türk dillərinə daxil olmuş vaxt, elm, əmr, qeyd, nitq və s. bu kimi sözlər Azərbaycan Türkcəsində bir heca təşkil edir. Lakin eyni sözlərin Türkiyə Türkcəsindəki variantında samitlər arasına ahəngə uyğun olaraq bir sait səs də artırılır.

elm – ilim	həzm – hazım
nitq – nutuk	keyf – keyif
əmr – emir	hökm – hüküm
qeyd – kayıt	cebr - cebir
akt – akıt	zülüm - zulüm və s.

c) Ərəb dilindən alınma sonu qoşa samitli (təşdidlə yazılan) sözlər Azərbaycan Türkcəsində əslində olduğu kimi də yazılır.

Belə sözlərə samitlə başlanan şəkilçilər qoşulduqda qoşa samitlərdən biri düşür.

Azərbaycan Türkcəsində	Türkiyə Türkcəsində
xətt	hat
sırr	sır
hiss	his
haqq	hak

Bu qəbildən olan sözlərə saitlə başlanan şəkilçilər qoşulduqda kökdə qoşa samitlər bərpa olunur.

Aparılan tədqiqata istinadən fonetikanın tədrisində dillərarası əlaqədən istifadə ilə bağlı aşağıdakı nəticələr qeyd olunur:

1. Fonetika təlimində dillərarası əlaqədən istifadəyə dair verilən anlayışlar tələbələrin:

a) linqvistik təfəkkürünün inkişafında;

b) orfoqrafik və orfoepik vərdislərinin formalaşdırılmasında;

j) Türkiyə Türkcəsi ilə bağlı yazılışı çətin sözlərdə orfoqramları göstərə bilməkdə;

ç) fonetik təhlildə sözün səs təhlilindən müstəqil baş çıxarmalarında, söz yaradıcılığı, morfolojiya və orfoqrafiyanın bir sıra məsələlərini daha yaxşı mənimsəməkdə müsbət rol oynayır.

2. Bu əlaqələndirmə ədəbi tələffüzə dair bilik və bacarıqların formalaşdırıl-

masını optimallaşdırmaqda mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

3. Tələbələr fonetik hadisələrə müxtəlif dillər baxımından yanaşmağa, müqayisələr və tutuşdurmalar aparmağa, müstəqil nəticələr çıxarmağa təhrik edir.

4. Bu əlaqələndirmədə tələbələrin Azərbaycan Türkcəsinin özünəxaslığını ifadə edən fonetik hadisələrin qohum dillərdə alınma sözlərə necə tətbiq edildiyini öyrənir, sözlərin yazılışında və tələffüzündə müəyyən fərqli cəhətləri müstəliq, fikri fəallıq nəticəsində aydınlaşdırmaq bacarığına yiyələnirlər. Onlarda tədqiqatçılıq işinə böyük maraq oyanır.

5. Tələbələr yaşadıkları ərazidə istifadə etdikləri sözlərin fonetik xüsusiyyətlərini onlara yaxın olan ərazidəki digər Türk dilinin fonetik əlamətləri ilə müqayisə edir, eyni sözün müxtəlif məkanlardakı fonetik fərqliliklərini müşahidə edirlər.

6. Onlar ayrı-ayrı Türk dillərindəki eyni sözlərin qədim mənbələrdəki xüsusiyyətləri ilə maraqlanırlar, sözlərin ortaq fonetik məxrəcə gətirilməsinin müsbət və mənfi əlamətlərini götür-qoy edir, düşünür, müəyyən yollar axtarırlar, məntiqi nəticə çıxarırlar.

7. Türk dillərinin və Türk xalqlarının dünyanın müxtəlif ərazilərində yayıldığını, lakin onların dillərindəki fonetik xüsusiyyətlərin ulu Türk dilindəki ən qədim incəliklərini belə saxladıklarını müqayisələrlə dərk edirlər.

8. Tələbələr hər hansı bir sözün fonetik xüsusiyyətlərini incələməklə onun Türk dillərinə, yaxud sırf Azərbaycan Türkcəsinə aid olduğunu linqvistik təfəkkürdən keçirməklə dəqiqləşdirirlər.

Orfoqrafiyanın tədrisində Türkiyə Türkcəsi ilə müqayisə imkanlarından istifadə etmək aşağıdakı nəticəyə gəlməyə əsas verir:

1. Dilin müxtəlif bölmələri ilə sıx şəkildə bağlı olan orfoqrafiya qohum dilin orfoqrafik qaydaları ilə əlaqəli, qarşılıqlı öyrədilərkən tələbələr müxtəlif formada yazılan şəkilçilərin, sözlərin, birləşmələrin və s. eyni kökdən, eyni mənşədən olduğunu müşahidə edir, bu rəngarəngliyin, fərqliliyin səbəbləri haqqında müəyyən elmi mühakimə yürüdürlər.

2. Tələbələr Türk xalqlarının ortaq əlifbası, ortaq yazı qaydaları haqqında düşünür, onun birliyi, vahidliyi üçün yollar axtarırlar.

3. Müəyyən yazılışı çətin sözlərin düzgün orfoqrafiyasını ulu Türk dilinin köklərinə, tarixi qaynaqlarına və yaxud çağdaş yazı qaydalarına istinad etməklə öyrənirlər.

4. Orfoqrafiyaya aid praktik vərdislər aşılması üçün müəllim tarixi ənənəvi prinsiplərə əsaslanmaqla lazımi orfoqramların yazılışını müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında aydınlaşdırır.

5. Alınma sözlər üzərində aparılan iş sistemində Türkiyə Türkcəsi ilə əlaqə imkanlarından səmərəli və məqsəduyğun şəkildə istifadə edilməsi təlim prosesinin optimallaşdırılmasına qüvvətli təsir göstərir. Bu təsir iki istiqamətdə təzahür edir:

a) tələbələr sözün düzgün yazılışını daha yaxşı dərk edirlər;

b) eyni zamanda müvafiq alınma sözlərin Türkiyə Türkcəsindəki oxşar və ya fərqli yazılışına aid bilikləri də aydınlıq kəsb edir və möhkəmlənir.

6. Təkcə orta məktəbdə deyil, ali məktəblərdə də tələbələrin düzgün yazı vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün daim iş aparılmalı, qohum dillərlə müqayisə aspektində öyrədilməsi təmin edilməlidir.

7. Ana dilindən orfoqrafiya qaydalarının şüurluluğunu və uzun müddət yadda qalmasını təmin etmək üçün orfoepiya, fonetika, söz yaradıcılığı, morfologiyanın Türkiyə Türkcəsi ilə, eləcə də qohum dillərdən biri ilə müqayisəli tədrisi nəzərə alınmalıdır.

Sözün leksik mənasının açılmasında Türkiyə Türkcəsi ilə qarşılaşdırmanın əhəmiyyəti, əsasən, aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Tələbələr sözün leksik mənası ilə bərabər, onun qrammatik mənasını da Türkiyə Türkcəsi ilə əlaqəli şəkildə aydınlaşdırmağı bacarırlar.

2. Onların lüğət ehtiyatı zənginləşir və möhkəmlənir.

3. Danışıda istifadə etdiyimiz sözlərin əsl Türk və ya alınma söz olduğunu müəyyənləşdirməyi bacarırlar.

4. Türkiyə Türkcəsini öyrənmək üçün geniş imkanlar yaranır.

5. Şifahi və yazılı nitq zamanı Türkiyə Türkcəsində olan sözün Azərbaycan Türkcəsində olan mövcud variantlarından istifadə etməyə çalışırlar və s.

Dil terminlərinin fərqli adlarla adlandırılması, onların sinonimliyi, yaxınlıq və eyniliyi haqqında da tələbələrə məlumatlar verilməsi təfəkkürün inkişafına təsir göstərən amillərdəndir.

Aşağıdakı tipli nümunələr üzərində iş aparılması bu baxımdan daha məqsədəuyğundur.

Osmanlıca	Türkiyə Türkcəsi	Azərbaycan Türkcəsi
ahenk kaidesi	ünlü uyumu	ahəng qanunu
cümle	tümce	cümlə
edat	ilgeç	ədat
elifba	alfabe	əlifba
haber	yüklem	xəbər
isim	ad	isim
lüğat	sözlük	lüğət
müpteda	özne	mübtəda
mürekkep cümle	birleşik tümce	mürəkkəb cümlə
sait	ünlü	sait
samit	ünsüz	samit
zarf	belirteç	zərf
mücerret isim	soyut adı	müçərrəd isim

Türkiyə və Azərbaycan Türkcələrinin tarixi-müqayisəli metodla öyrədilməsini nəzərə almadan nə dilin keçmişini, nə də onun çağdaş dövrünü lazımi səviyyədə öyrənmək və öyrətmək mümkün deyildir. Azərbaycan Türkcəsinin Türkiyə Türkcəsi ilə müqayisəli-tutuşdurma üsulu ilə öyrədilməsi təkcə iki dil üçün deyil, bütün oğuz dilləri, eləcə də bütövlükdə Türk dillərini öyrənmək, lazımdır.

Sintaksisin tədrisində də, əlbəttə ki, bütün mövzular deyil, əlaqələndirilməsinə daha çox ehtiyac duyulan, tələbələrin linqvistik təfəkkürlərinin inkişafına təsir

göstərə bilən sintaktik vahidlər müqayisəyə cəlb edilir.

Oğuz dilləri qrupunda birləşən Azərbaycan və Türkiyə Türkcəsində eyni anlayışı ifadə edən söz birləşmələrinin müxtəlif növlərdə olması, həm sadə, həm də mürəkkəb sözləri ifadə etməsi haqqında da bilgiler verilməsi, tələbələrə düşündürmək, dillə bağlı təfəkkürlərini inkişaf etdirmək üçün gərəklidir.

Sintaksisin, eləcə də digər dil bölmələrinin müqayisəli tədrisi Azərbaycan Türkcəsinin mövqeyini, qohum dillər arasındakı yerini, onun inkişafı ilə bağlı bir sıra qaranlıq məsələlərin işıqlandırılmasını müəyyən edir.

Oğuz qrupu Türk dillərinə xas olan Azərbaycan və Türkiyə Türkcəsinin müqayisəli tədrisi ilə bağlı olan bu iş bütün zamanlarda yazılmasına çox böyük ehtiyac duyulan tədqiqatların yalnız bir hissəsidir. Bu, həm də ana dilinin qohum dillə müqayisəli tədrisində ilk təcrübədir.

Tədqiqatın əsas müddəaları aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. Aparılan tədqiqatlar göstərdi ki, Azərbaycan Türkcəsi tə'liminin Türkiyə Türkcəsi ilə müqayisəli öyrədilməsi metodika elminin aktual və praktik cəhətdən əhəmiyyətli problemlərindən biridir.

2. Aparılmış elmi araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, dillərarası əlaqədən istifadə pedaqogika proses üçün çox vacib olan bir məsələni, qohum dillərin Birbirini Düşünülmə aspektindən öyrənilməsinə tənzimləyir.

3. Dillərin müqayisəli öyrədilməsi tələbələrin duyğu, qavrayış və təfəkkür kimi idrak proseslərini fəallaşdırır, onların idrak marağını yüksəldir, ümumiləşdirmə, mücərrədləşdirmə və konkretləşdirmə kimi təfəkkür əməliyyatları aparmalarına və konkret nəticələr çıxarmalarına əlverişli imkan yaradır.

4. Qohum dillərin müqayisəli tədrisi tələbələrin didaktik imkanlarını artırdığından onlar çətin dərk edilən, bə'zən də qavranılmayan dil hadisələrini asanlıqla və ətraflı qavraya bilirlər.

5. Azərbaycan Türkcəsi ilə Türkiyə Türkcəsinin müqayisəli tədrisi tələbələrin linqvistik təfəkkürünü inkişaf etdirməklə bərabər, onların bir sıra dil hadisələrini daha optimal şəkildə dərk etməsinə köməklik göstərir.

6. Tələbələrdə dil dərslərinə maraq oyatmaq üçün dillərarası əlaqənin imkanlarından istifadənin, düşünülmüş iş formalarının tətbiq edilməsinin faydalılığını açıq-aydın nümayiş etdirir.

7. Dil hadisələri ilə bağlı aparılan müqayisəli, əlaqəli çalışmaları tələbələrin təfəkkürünün fəallaşmasına kömək etməklə bərabər, dərk etmə prosesini intensivləşdirir, şüurlu mənimsəmə üçün əlverişli imkan yaradır, inkişafetdirici tə'limin tələblərini yerinə yetirir.

8. Qohum dillərin tə'limində müqayisədən istifadə edilməsi tələbələrdə linqvistik təfəkkürün inkişafında, onlarda müstəqillik, təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq kimi keyfiyyətlərin tərbiyə olunmasında, intellektual inkişafının formalaşmasında müstəsna rol oynayır.

QAYNAQLAR:

1. Maqşudov E.S. Ana dili təlimində dillərarası əlaqədən istifadənin ümumi məsələləri, Naxçıvan: Qeyrət, 1999, 50 s. (metodik vəsait)
2. Maqşudov E.S. Azərbaycanca-Türkcə, Türkcə-Azərbaycanca qarşılıqlı dilçilik terminləri lüğəti, Naxçıvan: Qeyrət, 2000, 50 s.
3. Maqşudov E.S. Dillərarası əlaqə təliminin metodikası, (metodik vəsait) Bakı: Çarşıoğlu, 2003, 140 s. (monoqrafiya).
4. Maqşudov E.S. Azərbaycan dilinin Türkiyə Türkcəsi ilə əlaqəli tədrisi üçün çalışmaları, Naxçıvan: Məktəb, 2004, 48 s.
5. Maqşudov E.S.. Poetik-praktik Azərbaycan dili, (dərs vəsaiti) Bakı: Nurlan, 2004, 88 s.
6. Maqşudov E.S. Dillərin müqayisəli tədrisi: imkanlar və vasitələr, Naxçıvan: Məktəb, 2004, 247 s. (monoqrafiya)
7. Maqşudov E.S. Ana dili dərslərində dillərarası əlaqədən yararlanılması / "Bilik" jurnalı, Türkiyə, Ankara 1997, № 4, s.175-176
8. Maqşudov E.S. Filologiya fakültəsində Azərbaycan və Türk dili orfoqrafiyasının müqayisəli tədrisi (Ali məktəb metodikası) "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalı, 2000, № 3, s.43-46
9. Maqşudov E.S. Azərbaycan dilində əkil cümlələr / "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalı, 2003, № 3, s.42-44
10. Maqşudov E.S. Azərbaycan dili dərslərinin Türk dili ilə əlaqəli tədrisi linqvistik təfəkkürün inkişaf etdirilməsi vasitəsi kimi / Pedaqoji Universitetin xəbərləri, 2003, № 3, s.249-251
11. Maqşudov E.S. Türk və Azərbaycan dilinin müqayisəli tədrisi haqqında / Aspirantların və gənc tədqiqatçıların respublika elmi konfransının materialları, II. Bakı: 1999, s. 23-24
12. Maqşudov E.S. Azərbaycan və Türk dilinin öyrənilməsinin orfoqrafiya təlimində əhəmiyyəti / NDU-nun "Elmi əsərləri" 2004, № 14, s.37-39
13. Maqşudov E.S. Sintaksisin tədrisində Türk dili ilə əlaqə imkanlarından istifadə / Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, 2005, № 1, s. 87-91
14. Maqşudov E.S. Ana dili təlimində dillərarası müqayisədən istifadə və onun mahiyyəti haqqında / Naxçıvan Dövlət Universitetinin «Elmi əsərləri», 2007, 1(21), s. 249-251.
15. Maqşudov E.S. Azərbaycan dili dərslərində Türk dili ilə müqayisədən istifadə müasir dərsin başlıca tələbi kimi/ NMI, «Xəbərlər», 2007, №1, s. 85-88.
16. Maqşudov E.S. Dillərin müqayisəli tədrisi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi vasitəsi kimi / Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu «Xəbərlər», 2006 № 4, s. 92-95.
17. N.M.Kazımov. Müqayisənin nəzəri və əməli problemləri. (Ağılın sönməz məşəli). Bakı, OKA Ofset Nəşriyyat Poliqrafiya Şirkəti, 2005, s.6.
18. T.Z.Rüstəmov. Fars Azərbaycan dillərinin müqayisəli qrammatikası, Tehran, 1998.

Vonnegut ile zamanda yolculuk

Aysu Önen

Vonnegut ile zamanda yolculuk

Aysu Önen

Hayatınızda hiç Kurt Vonnegut okumadıysanız, bu eleştiriyi de okumanıza gerek yok. Yazarın daha önce yayımlanmamış, toyluk dönemi öykülerinin derlendiği Ölümlüler Uyurken, Vonnegut edebiyatına giriş için iyi bir seçenek değil. Giriş için Mezbaha No:5 ya da Kedi Beşiği önerilir. Yasaklanmadan okuyun derim. Ama eğer Vonnegut'u tanıyor ve seviyorsanız, o zaman sizi muhteşem bir zamanda yolculuk bekliyor.

Bilge adamın ahlâ kıçılığı

Kılavuzluğu Dave Eggers'in önsözüne bırakmak en iyisi. Uzun zamandır okuduğum en iyi önsözlerden biri bu. Öyküleri okurken aklınızdan geçebilecek bütün önyargıları yanıtıyor. Çağdaş edebiyatın, sistem eleştirisi yapan distopyalar yaratırken bile, üzerine sorumluluk almadığı, durum tespiti yapıp bırakmayı marifet saydığı bir ortamda, Vonnegut'ın 'iyi ve doğru' olanı 'kötü ve yanlış' olandan ayıran ahlâ kıçı sesini duyacağımızı haber veriyor Eggers. Okuyacaklarınız, "karakterlerin çoğunlukla, okurun her zaman bir ders almasını sağlayacak çözümlere sahip öyküler."

Ahlâ kıçı sözü sizi korkutmasın. Kurt Vonnegut'u tanımlamak için kullanılan sıfatlar insanın kelime dağarcığını geliştirir aslında: Hümanist, alaycı kötümser, kara mizahçı, umutlu distopyacı, hiciv ve üst kurmaca ustası, farklı bir bilimkurgucu, kuşkucu, agnostik, seküler. Evet bütün bu rolleri üstlenirken doğru yolu da işaret eden, her daim olduğundan daha yaşlı gösteren bu bilge adamın ahlâ kıçılığı ne rahatsız ediyor ne de demode geliyor.

Seçenek sunuyor karakterlerine Vonnegut. Yanlış seçimlerle mahvolmuş hayatlardan ders çıkmasını istiyor ama bir ahlâ kıçı bekçisi gibi değil, doğrudan karakterler için her şeyin en iyisini isteyen endişeli bir ebeveyn gibi. İnsan doğasını anlıyor. Karakterler 'iyi insan' olma yolundan sapsa bile yargılamıyor. Hayat bu. Doğru yolu önerse de, yanlış yolu seçenlerin de hayatın parçası olduğunu ortaya koyuyor. Adı üstünde ölümlüyüz biz. Hata yapmak bize mahsus.

Ölümlüler, affedildiniz!

Vonnegut usta bize diyor ki, zaaflarınızla yüzleşin. Doğru yolu seçmediğinizde bile bunun farkında olun ve işinize geldiği için yanlış seçimler yaptığınızı

kendinize itiraf edin ve gülün kendinize. Ben size gülüyorum çünkü. Dünyayı değiştirmeye insandan başlamaya romantik bir şekilde inansa da, insanın zaafı yüzünden pek de değişmeyeceğini bildiğinden devrimci ve kışkırtıcı bir tavır yoktur. Vonnegut mizahını anlamanın kilit noktası da budur. Onun hümanistliği, biz ölümlülere karşı hissettiği sonsuz empatiden gelir. “Kusursuz olmayan insanların arasında kusursuz olmayan bir insan” olmamızı ister bizden.

Retro öyküler

Fare kapalı öyküler bunlar diyor Eggers. Karakterler, yazar tarafından kurulan bir labirentin içindedirler sanki. Başlarına gelen olaylar ve yapmaları gereken seçimlerin hepsi sonuçtaki anafikre taşır okuru. Modern öykü ile kıyaslandığında retro bir stil bu. Final sahnesine çok yakın bir andan başlatmış bu öyküleri Vonnegut. Sonun ivedi ve kaçınılmaz olduğunu hissettiriyor hemen. Kısa bir karakter tanımlamasından sonra olay başlar ve karakterler bir seçim yapmak zorunda bırakılır. Her cümle gereklidir. Ya olayların gelişimini anlatmaya yarar ya da bir karakteri tanımlar. Şaşırtmak için değil, sona neden ve nasıl geldiği ile ilgilidir. Karar anının önemi, vermek istediği mesajı iletir. Öykülerdeki atmosfer Mad Men dizisindeki gibi. Bugünün gözüyle retro. Daktilo kızlar, diktafonlar, mektuplar, gümüş renkli karavanlar ve Cadillaclar var. Kurt Vonnegut, bu öyküleri 1950’lerin ortalarında otuzlu yaşlarında, çalıştığı General

Electric’ten istifa edip hayatını yazı yazarak kazanmaya karar verdikten sonra yazmış. Yazım dili konusunda dikkat çeken bir şey yok henüz. O alıştığımız lezzetli kara mizah tam oluşmamış. Bu öykü demetinin en büyük problemi bu görünse de, bambaşka bir dürüstlük ve naiflik var aslında anlatımda. Sonraları ustalaştıkça, bir deus ex machina uzmanı olacak, üslubu doğaçlamaya yaklaşacak, bazı eleştirmenler tarafından caz müziğine benzetilecektir. Keşke benim aklıma gelseydi dediğim bir benzetme bu.

Kaybeden George’lar

Erkek öyküleri çoğunlukta. Hayatını işine adanmış, büyük şirketlerde orta düzey yönetici hiçkimseler olan George’lar var. Karısını terk etmiş, kendi icat ettiği, karısına ikizi kadar benzeyen bir robotla ülkeyi dolaşan bir buzdolabı satıcısı. Ailelerine hayat sigortası parası bırakmak için intihar eden erkeklerin bir salgın gibi artması yüzünden iflas etmek üzere olan sigortacı. Defalarca istifa edip işine kös kös geri dönen gazeteci.

Çocukluktan çıkıp adam olmayı başaramamış Peter Pan sendromlular da var. Oyuncak trenleriyle kurduğu dünya yüzünden bir türlü karısına kocalık yapmayı beceremeyen inşaatçı. Hizmetçiyle tango yaparak erkek olmaya çalışan, babasının sözünden çıkamayan zengin çocuğu. Annesinin gözünde ebedi çocukluğa hapsedilen ve dul karısına hatırasıyla bile gerçek koca olamayan ölü asker.

Bazı erkekler ise hayallerini mümkün

olduğunca erteleyerek gerçeklerle yüzleşmekten kaçınıyorlar. Yalan mektuplarla kadınları kandıran cüce mezar bekçisi. Borç parayla kendine donut imparatorluğu kuran ve bu bahaneyle sahne hayallerini erteleyen yeteneksiz şarkıcı. Kapitalizm çarkına takılmış kaybedenler bu anakuzusu Georgelar. “Yaşamları, annelerinin verdiği sözlerle, o sözleri gerçekleştireceği an arasındaki bir antrakt olarak kalsa, daha iyi olacak.”

Son öykü Şarlatanlar, gelecekte Vonnegut’ın nasıl bir yazar olacağına dair ipuçları barındırıyor. İki ressam var bu öyküde. Biri gerçeğe çok benzeyen standart manzara resimleri yaparak çok para kazanıyor. Diğeri soyut resimler yaparak eleştirmenlerden övgüler alıyor ama para kazanamıyor. İddiaya giriyorlar. Soyut ressam manzara resmi, manzara ressamı soyut resim yapmak zorunda. Picasso ve Degas arasındaki rekabete benzer bir öykü bu. Sanat söz konusu olduğunda gerçeğin kusursuz bir kopyası mı değerli; yoksa gerçekten uzaklaşarak, sanatçının gözünden kusurlarıyla yorumlanması mı? Biliyoruz ki Vonnegut, yazıda şekil, üst kurmaca ve zamanda zıplama ile deneyler yapacak; gerçeği kendi benzersiz gözünden bükerek görmeyi ve yeniden yorumlayarak hicvetmeyi başaracaktır.

daha değersiz eserlerin okurla paylaşılması yazara zarar veriyor diye bir sav bile var. Bence bu öyküler, kaybolmuş bir türü hatırlattığı için önemli. ‘Slicks’ denilen kuşe kağıtlı dergi öyküleri bunlar. Çok fazla edebi olması istenmeyen kolay okunsun diye yazılmış öyküler. Geçen yüzyıl ortasında, pek çok yazarın rüştünü ıspatladığı bir mecra bu. Vonnegut’ın manzara resimleri.

Sevenleri için, yazarın kendi elinden çıkma illüstrasyonlarla süslü bu kitap çok değerli. Fanatikler, yazarın alışveriş listeleri yayımlansa, onları da alır okurum diye şakalaşırlar bile. Bu yazının kıssadan hissesine gelecek olursak; insanın kendini Vonnegut’ın tuttuğu aynada görmesi ve kendisiyle yüzleşmesi iyi gelir. Ne olursa olsun, Vonnegut ölümlü başlarımızı okşayacak ve doğru yolu gösterecektir.